

ЯКІСТЬ ОСВІТИ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ ЖИТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається роль якості освіти як одного із важливих індикаторів якості життя, інструментів соціально-культурної єдності економічного процвітання суспільства. На основі аналізу сучасного стану вітчизняної освіти, "парадоксальності" її реформування пропонуються "п'ять конкретних кроків", здатних зробити національну систему освіти ефективною і конкурентноспроможною в європейському та світовому освітньому просторі.

Якісна освіта розглядається в наш час як один із основних індикаторів якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання [1]. Не випадково серед характеристик так званого індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), за яким Програма розвитку ООН порівнює рівень соціального й економічного розвитку країн, показник освітньої діяльності є одним із трьох основних індикаторів (добробут, освіта та здоров'я) в інтегрованій оцінці якості людського життя.

Проблему якості освіти справедливо пов'язують із розвитком інформаційного суспільства, в якому випереджальний розвиток суспільного інтелекту та системи освіти стає вирішальним чинником поступу людства. Інформація за цих умов набуває найбільшої цінності та є стратегічним продуктом держав. Тому у високотехнологічному інформаційному суспільстві якість освіти є ключовим аргументом у забезпеченні такого рівня життєвої й професійної компетентності людини, який би задовольняв потреби її людського розвитку, а також потреби суспільства і держави в соціально активних громадянах і висококваліфікованих фахівцях.

Усвідомлюючи важливість володіння якісною освітою, більшість країн світу оголошує цю проблему національним пріоритетом і передумовою власної національної безпеки [2]. Освіта і наука, впливаючи на всі без винятку форми організації макросоціальної системи, на всі її структурні елементи, є універсальним фактором модернізації країни, її технологічної, військової, екологічної та аксіологічної безпеки. Не випадково показники освітньої та науково-інноваційної політики в міжнародній практиці вже давно введені в систему параметрів національної безпеки [3]. Якість освіти – це багатовимірна модель соціальних норм і вимог до особистості, освітнього середовища, в якому відбувається її розвиток, та системи освіти, яка реалізує їх на усіх етапах навчання людини. Якість оцінюється по-перше, як суспільний ідеал освіченості людини; по-друге, як результат її навчальної діяльності; і, по-третє, як критерій ефективності функціонування освітньої системи.

Якісний рівень освіти забезпечується за допомогою відповідних механізмів, що отримали назву моніторингу, який розуміється як система збирання, опрацювання та розповсюдження інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує безперервне відстеження її стану і прогноз розвитку. Об'єктами моніторингу стають як окремі підсистеми освіти (середня, вища освіта), так і різні аспекти й процеси, що відбуваються в цій системі (навчальні досягнення учнів, студентів). На сьогодні вже існують певні індикатори оцінювання національних освітніх систем. Наприклад, в освітній системі Євросоюзу пропонується оцінювати якість освіти за шістьнадцятьма комплексними показниками, що торкаються чотирьох найбільш важливих сфер якості: рівень навчальних досягнень (7 показників); успішність навчання та доступ до освіти (3 показники); моніторинг системи управління освітою (2 показники); ресурсне забезпечення та структура освіти (4 показники). Поряд з цим, багато країн запроваджують у себе незалежні оцінювання систем освіти і навчальних закладів, застосовуючи кваліметричні методи вимірювань результатів освітнього процесу. Зокрема, Болгарія, Латвія, Литва, Польща, Росія, Румунія, Словачія, Чехія та інші країни активно впроваджують технології незалежного оцінювання навчальних досягнень учнів, на підставі яких здійснюється атестація випускників середніх шкіл та їх зарахування до вищих навчальних закладів. У нинішньому, 2006 р., до цих процесів долучилася й Україна. Ці заходи дають змогу урядам цих країн реально оцінити свої досягнення та недоліки, визначити стратегію необхідних змін у державній політиці й окреслити шляхи подолання кризових явищ, що виникають у процесі її здійснення.

Важливою складовою державного управління в цій ситуації стає управління якістю освіти, яке становить собою двовекторний процес. З одного боку, воно має забезпечувати якість внутрішніх параметрів процесу й результату навчання учнів і студентів, задоволення їхніх освітніх потреб і сподівань щодо здобуття належної компетентності та життєво значущих рис особистості. З іншого – воно спрямоване на поліпшення використання ресурсів у забезпеченні якості освіти та підвищення ефективності функціонування системи освіти загалом (зовнішні параметри як соціальної системи). У першому випадку прийняття управлінських рішень ґрунтується на результатах вивчення рівня засвоєння змісту освіти та чинників, які на нього впливають. Це, зокрема, поточне й тематичне оцінювання, державна атестація власними силами, зовнішній (незалежний) стандартизований контроль успішності та практичних навиків тощо. Щодо оцінювання зовнішніх параметрів освітньої системи, то тут долучаються інші механізми управління на рівні місцевих, регіональних освітніх систем та держави загалом. Йдеться про ліцензування й акредитацію навчальних закладів, їх атестаційний рейтинг, оптимізацію мережі навчальних закладів, оцінювання соціальної, педагогічної та економічної ефективності функціонування різних освітніх систем.

Усе це стає нагальною вимогою часу. В умовах сучасної міграції в рамках не лише окремої країни, а й регіонів виникає гостра проблема швидко адаптуватися для отримання навчання та роботи, що й спонукає суспільство до радикальних змін в освіті. Стосується ця проблема не лише України. Більшість країн світу

сьогодні незадоволені власною системою освіти. Усі сходяться в одному. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення повинна відносити вміння оперувати такими технологіями та знаннями, які задовольняли б потреби інформаційного суспільства, готували б молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Важливим сьогодні стає не лише вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватися та пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, блискуче приймати рішення та навчатися протягом усього життя.

Для того щоб зрозуміти, якою мірою готова до цих процесів вітчизняна освіта, слід, принаймні в загальних рисах, проаналізувати, що собою являє українська соціальна реальність – специфічна реальність, яка переповнена парадоксами. Назву лише декілька із них.

Парадокс перший. Ствердження економічного детермінізму як основи вітчизняної державної політики шляхом критики старого марксистського "економічного детермінізму". Подібно до того, як це робили більшовики, які визначали успіхи "соціалістичного будівництва" відсотком колективізації, нинішні керманічі вимірюють ефективність ринкових реформ відсотком приватизованих вітчизняних підприємств. У підсумку, "новий" економічний детермінізм, що визнав економіку фактором, який безпосередньо визначає усі соти суспільного життя, не просто зберіг методологію старого економічного детермінізму, але й редукував його в потворну систему детермінізму фінансового. Результат відомий: освітня і науково-інноваційна система стала периферійним вектором внутрішньої політики держави з усіма її відомими наслідками.

Парадокс другий. Колективний квазедіпів комплекс в управлінських структурах. Важко знайти в нашій вітчизняній історії подібний період, коли б у складі правлячої політичної еліти було так багато людей із науковими ступенями і вченими званнями і в той же час коли б освіта і наука була у такому катастрофічному фінансово-економічному стані. Така ситуація могла б здивувати навіть З. Фрейда. Сучасна владна еліта, поповнивши владні структури із академічних та освітянських сфер і стимулювавши тяжіння свого оточення до вчених звань, ніби керуючись комплексом Едіпа, безжалісно нищить рідне їм середовище – середовище, яке визначає успіх модернізації суспільства. Результат: постійна економія на фінансуванні освіти і науки; фактична ліквідація дошкільної освіти в сільській місцевості та зведення її до мізерних параметрів у містах; профанація професійно-технічної освіти, яка, ще за нашої пам'яті, не лише готувала висококваліфікованих робітників, а й надавала практичну допомогу найбільшій частині населення, одягаючи і харчуючи своїх учнів; гіпертрофована патерналістська система пільг для соціально незахищених верств населення, яка перетворила більшість регіональних університетів у фабрики "сірих фахівців" тощо.

Парадокс третій. Бажання бути багатими і цивілізованими і в той же час нехтування найреальнішим шансом для цього. Історичний досвід свідчить: практично всі країни, які спромоглися досягти в короткі проміжки часу екстраординарних темпів економічного розвитку ("економічного чуда"), здійснювали серйозні фінансові "вливання" в освітянську сферу. Поряд з цим, в індустріально розвинутих країнах саме цей економічний злет і високий рівень життя стали базою стабільності демократії західного типу. Ця закономірність прослідковується в повоєнній Німеччині, Японії, Південній Кореї, Італії та багатьох інших країнах. Наші намагання "увійти в цивілізацію" з чорного ходу, ігноруючи освітянський фактор, стимулює наш "рух" до неї чи не прямо в протилежну сторону. Результат: втрата соціального оптимізму освітян, падіння інтересу до освіти і зниження її якості, світоглядний конформізм молоді, втрата освітянських цінностей та катастрофічне старіння кадрового складу.

Парадокс четвертий. Реформування освіти будь-якою ціною, часто не піклуючись про її якість, а орієнтуючись на прискорений рух у європейській освітній простір. Звідси – безсистемність, непрозорість, наукова необґрунтованість реформ та ігнорування історичної традиції та соціальної площини вітчизняної освіти у процесі її здійснення. Освітянські історичні традиції в Україні сформовані як базові цінності державності, суспільної свідомості та національної безпеки. Їх витоки легко простежити історично, починаючи від Нестора Літописця, просвітницької діяльності Петра Могили, князя К.-В. Острозького і перших козацьких шкіл. Бували у нас, звісно, періоди низьких можливостей, пов'язані з катаклізмами й соціальними потрясіннями (війни, революції, голодомори тощо). Але в усі часи, змінюючись, наша освіта зберігала свій визначальний стрижень. Дуже важливо зберегти його і в період крутого повороту історії. І те, що наша нинішня освіта, при усіх її негараздах, певною мірою зберігає свої позиції і виглядає краще, ніж решта соціальних інститутів, сталося, швидше, не завдяки нашому революційному народові, а завдячуючи її консервативному стрижню.

Результат: намагання вирватись із жорстких об'ємів старої логоцентричної системи координат шляхом "приватних" педагогічних ініціатив, що будуються на поспішно видуманих або запозичених у світових педагогічних авторитетів програмах, способах і методах навчання без будь-яких обґрунтувань і громадського обговорення, обумовило анархію на усіх рівнях складної освітянської системи і перетворило реформу освіти в її науково-подібне "питання".

Парадокс п'ятий. Поєднання правового фетишизму з юридичним нігілізмом. Протягом перших із п'ятнадцяти років незалежності України корені багаточисленних проблем в освітянській політиці більшість із нас вбачала у відсутності або недоліках законодавчої бази. На ці ж недоліки посилались і представники виконавчої влади, нерідко, у той же час, ігноруючи ті закони, які вже діяли. Згодом (практично, до 2000 року) ми отримали всі мінімально необхідні законодавчі рішення щодо системи освіти, які передбачають і регіоналізацію освіти, і автономізацію вищих навчальних закладів, і демократизацію управління, і відповідний соціальний захист освітян... Але вони і не виконувались повною мірою, і не відмінялись. Постійно проголошуючи відданість правовій державі, виконавча влада, періодично змінюючи свій колір, кожен раз робила і робить вигляд, що закони для неї не писані, оголошувала їх "неякісними" або "популістськими". Результат: закони є, а живемо – як можемо.

Для того щоб вітчизняна освіта стала найважливішим індикатором якості життя в суспільстві, інструментом соціальної та культурної злагоди й стрімкого економічного зростання, потрібно здійснити принаймні декілька радикальних кроків.

Перший крок. Однією з головних соціально-філософських підвалин стратегії модернізації українського суспільства повинен стати соціально-освітнянський детермінізм, який виступав би не запереченням, а новою фазою розвитку детермінізму соціально-економічного. Бо означає він не відмову від визнання визначальної ролі економічного фактору в розвитку суспільства, а визнання архіважливої ролі освіти в розвитку сучасної економіки як фундаментальної основи суспільного життя. Звісно, цей крок передбачає серйозні зміни в курсі вітчизняної соціально-економічної політики і внутрішньої політики загалом, але він (а можливо, лише він один) може повернути благоговіння перед освітою і наукою в суспільстві, ліквідувати прагматичні й конформістські перекося у свідомості молодих людей, вселити соціальний оптимізм в освітян та стати передумовою інноваційно-технологічного прориву України.

Другий крок тісно пов'язаний із першим. Розробка національної стратегії технологічного прориву, яка має об'єднати зусилля всіх основних сил суспільства: держави, що має визначити довгострокову стратегію виходу з технологічної кризи та здійснити вирішальну підтримку науково-технологічним напрямам та базовим інноваціям; підприємців та власників капіталу, які повинні спрямувати свої зусилля і кошти на технологічне оновлення виробництва та продукції, рішуче скоротивши масштаби відпливу капіталів та надмірного споживання; вчених, конструкторів, технологів, винахідників, від яких у кінцевому підсумку залежить створення, освоєння і розподіл принципово нових ідей і технологій, що забезпечують зростання конкурентноспроможної продукції, економіки та суспільства в цілому.

Створення в країні пріоритетної освіти і науково-технологічної сфери дасть змогу сформувати критичну масу підтримки освітянських та інноваційних реформ у суспільстві. Інноваційна ідеологія, інноваційна культура, інноваційні стимули стануть ключовими у загальнодержавній ідеології розвитку. Більше того, з освітою і наукою пов'язаний і пошук об'єднаної ідеї для України, яка сприяла б подоланню політичних та економічних суперечностей регіонів. На моє глибоке переконання, такою ідеєю, яка могла б об'єднати усіх та кожного, мобілізувати ресурси та надати поштовху для руху вперед, є досягнення нового розвитку суспільства. Його можна забезпечити на основі якісно нових знань, втілюючи передові технічні досягнення в конкурентноспроможну економіку та забезпечуючи високі стандарти життя.

Третій крок. Реформа освіти – системна, прозора і науково обґрунтована. Реформа не задля реформи або задля руху в Болонський процес, а реформа задля підвищення рівня якості освіти, яка б забезпечила життєвий успіх людини й суспільства загалом. А це передбачає масштабну інвентаризацію системи освіти, її об'єктивний моніторинг з можливою структурною реорганізацією і добудовою її окремих ланок. Звісно, в епіцентрі усіх освітянських трансформацій повинен бути зміст освіти. Втілений у державних стандартах, навчальних програмах, підручниках та інших методичних ресурсах, він має постійно оновлюватися відповідно до потреб кожного конкретного періоду. Але забезпечити цей динамізм змін можна лише на шляху відходу від надмірної централізації у визначенні змісту освіти. Нова, модернізована модель освіти повинна будуватися на двох рівнях: нормативному (загальнодержавному) – за державними стандартами освіти та вибіркового (регіонального), який повинен бути виключно компетенцією регіонів та навчальних закладів. При цьому загальнодержавна складова змісту освіти, яка має забезпечувати єдиний рівень фундаментальної освіти, не повинна перевищувати більше 70 відсотків, а вибіркова має складати близько 30 відсотків. Лише така модель може змінити спрямованість навчального процесу, забезпечити використання засвоєних знань для практичного життя (як професійного, так і громадського), бути мобільною й здатною до зміни інтеграції освіти, науки та виробництва. Така модель повинна стати одним із векторів стратегії реформування освіти.

Іншим, не менш важливим вектором у цій справі повинна стати побудова нової економічної моделі освіти, яка б ґрунтувалася на розширенні джерел фінансування. Насамперед йдеться про запровадження місцевих податків, кошти від яких адресно спрямовувалися б на освіту та надання усім навчальним закладам статусу самостійних суб'єктів фінансових відносин; всебічне стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти; створення сучасної системи нормування та оплати праці в освіті; визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти й концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації; забезпечення ефективності використання коштів на функціонування й розвиток освіти. Щодо вищих навчальних закладів, то тут, крім державного замовлення й фінансування за рахунок фізичних або юридичних осіб, варто запровадити принципово нову форму державного індивідуального кредитування. Крім того, слід переглянути стосунки між тими, хто готує кадри і хто їх замовляє. Сучасні комерційні структури, банки, отримуючи фахівця, повинні нести певні витрати за його підготовку в державному навчальному закладі. Обсяги фінансування освіти і науки мають задовольняти потреби суспільства й особистості в якісній освіті. Держава зобов'язана послідовно збільшувати видатки на освіту відповідно до норм Закону "Про освіту".

Реформа в освіті повинна передбачати також повноцінну її демократизацію. А демократизація освіти – це не лише студентське або учнівське самоврядування. Демократизація освіти вимагає її децентралізації, регіоналізації в управлінні, автономізації вищих навчальних закладів, гуманізації відносин між суб'єктами навчання і педагогами і, найголовніше, переходу від державної до державно-громадської, а згодом і до громадсько-державної форм управління освітою. До речі, як того вимагає відповідна законодавча основа розвитку системи органів самоврядування в освіті, що задекларована в статті 16 Закону "Про освіту" та в основних положеннях Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті.

Четвертий крок. Реорганізація управління освітою. Сучасна система управління освітою є по суті державною. Вона не враховує регіональні особливості, тенденції до зростання автономності навчальних

закладів, конкурентності освітніх послуг, орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток. Нова модель управління повинна мати високопрофесійний, аналітичний і прогностичний супровід. Вона має бути відкритою і демократичною. У ній повинні органічно поєднуватися засоби державного управління з громадським впливом. А для цього потрібно не лише оптимізувати організаційно-управлінські структури і здійснити ефективний перерозподіл функцій і повноважень між Києвом, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами, а й створити систему моніторингу ефективності управлінських рішень та їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях, налагодити підготовку й підвищення компетентності управлінців, відпрацювати систему експертизи освітніх інновацій та узагальнення позитивного досвіду тощо.

П'ятий крок. Кадровий супровід інноваційної економіки важко уявити без нової наукової еліти, лідерів в освіті, без створення умов для навчання впродовж всього життя. Сьогодні у всьому світі робиться наголос на неперервній освіті. У більшості високотехнологічних країн світу одночасно навчається біля 50 відсотків дорослого населення. Тому одним із головних ресурсів інноваційного розвитку повинно стати створення сучасного механізму функціонування системи підвищення кваліфікації і загалом задоволення освітянських потреб людини впродовж її життя. Держава має здійснювати прогноз обсягів і напрямів професійної підготовки в навчальних закладах різного типу та форм власності, створювати умови для професійного навчання безробітних з урахуванням змін на ринку праці.

Кардинальних змін вимагає система навчання і виховання талановитої молоді, широкого залучення її до управлінської діяльності та роботи в університетських технополісах. Сучасній вітчизняній системі освіти не вистачає Національної програми підтримки обдарованих дітей, яка передбачала б на рівні держави чіткі механізми відбору, фінансової підтримки та навчання в провідних університетських центрах країни. Результативність такого підходу доведена міжнародним досвідом США, Японії, Фінляндії та інших країн світу.

Лише за цих умов українська освіта може стати конкурентноспроможною в європейському і світовому освітньому просторі, а людина буде захищеною й мобільною на ринку праці. Зробивши ці та інші кроки щодо трансформації державної внутрішньої політики та реформування освіти, українське суспільство має шанс протягом 15-20 років забезпечити впровадження нових і новітніх інформаційних технологій та суттєво наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конкретні п'ять цілей освітніх систем. Звіт Європейської комісії 31.01.2001 р. – <http://europa.eu.int>.
2. Національна доктрина розвитку освіти України // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 143.
3. Осипов Т.В. Россия: Национальная идея. Социальные интересы и приоритеты. – М., 1997. – С. 47.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.2006 р.

Saukh P.Yu. Качество образования как индикатор жизни информационного общества.

В статье рассматривается роль качества образования как одного из важных индикаторов качества жизни, инструментов социально-культурного единства и экономического процветания общества. На основании анализа современного состояния отечественного образования, "парадоксальности" его реформирования предлагаются "пять конкретных шагов", способных сделать национальную систему образования эффективной и конкурентноспособной в европейском и мировом образовательном пространстве.

Saukh P.Yu. The Quality of Education as an Informational Community Life Indicator.

The article examines the role of the education quality as one of the important life standard indicators and the instruments of socio-cultural unity and economic prosperity of the society. On the basis of the analysis of the Home education current state and "paradoxicality" of its reformation, "five specific steps" which can make the National System of education efficient and competitive in the European and world educational spheres are suggested.